

KRIZA JÁNOS ÉS A VADRÓZSÁK

1

„Tudva vagyon, minémű nagy szorgalmatossággal gyűjtögetik az Anglusok és a Franciák nem tsak az önnön magok eleiknek régi verseiket s énekjeiket, hanem a távoly lakozó népekeit is. Az Olaszoknak hasonló igyekezetek nem kevésbé esméretes. Hát a Németeket avagy szükség-é elő-hoznom?... Ki nem tudja, mint kapnak ők a köz népek szájábann forogni szokott régi versekenn, mellyeknek Volkslieder a nevezetek? Ezeket pedig leg-inkább attól az időtől fogva kezdették elő-keresni s haszonra fordítani, miolta az ő saját nyelveket, s azonn az ékes tudományokat láttatson gyakorolják.”

Idestova kétszáz évvel ezelőtt a *Magyar Hirmondó* című pozsonyi hírlapban, az 1782. évfolyam 5. számának élén ötlöttek e „Tudománybéli dolgok” az olvasó szemébe. Rát Mátyás, a lap szerkesztője, az akkor Bécsben dolgozó Révai Miklós magyar nyelvész felhívását közölte, és dicsérőleg-pártfogólag ajánlotta a lap olvasóinak figyelmébe. Így jelent meg az első nyilvános felszólítás, amely angol, francia, olasz és német példák nyomán az olvasókat a magyar népköltészet gyűjtésére buzdította.

Milyen példák voltak azok, amelyekre a felhívás szerzői utaltak? 1765-ben jelent meg Thomas Percytől a *Reliques of Ancient English Poetry* (Régi angol költészeti emlékek), amely megindította a népköltési gyűjtések sorát, és oly nagy hatással volt a romantikus áramlat kialakulására. Ugyancsak ekkor adta ki James Macpherson skót költő *Works of Ossian* (Ossian művei) cím alatt egy Ossian nevű, a mondák kódébe vesző állítólagos kelta bárd énekeit, amelyeknek hatására Európa-szerte valóságos „ossianizmus” támadt. A romantikus népköltészeti kutatás fő ideológusa Herder, aki filozófiájának, történelem- és irodalomszemléletének élményszerű alapjait Rigában, a lett nép körében nyerte, ahol meggyőződött a népi műveltség nagy erejéről és szerepéről a százados elnyomatás feltételei között. „A népek hangját” tolmácsoló gyűjteményében (*Stimmen der Völker in Liedern*, 1807) számos ó- és újkori, keleti és nyugati népköltészet kapott helyet. A mesegyűjtés és -kutatás máig visszhangzó nyitánya 1812—1822 között a Grimm testvérek, Jakob és Wilhelm *Kinder- und Hausmärchen* (Gyermek- és házi mesék) című három-

kötetes munkája; ezt 1816—1818-ban szintén tőlük a *Deutsche Sagen* (Német mondák) két kötete követte.

Több mint másfél évszázada könyvtárnyi gazdag szakirodalom mutatta ki — és jogosan — a nyugat-európai példák közvetlen vagy közvetett hatását a kelet-európai (köztük a magyar) népköltészeti kutatások megindulására, ám ne feledjük, hogy a nyugati példákat azért vehettük észre és azért követhettük, mert a történelem nálunk is napirendre tűzte az elodázhatatlan társadalmi változások szükségét. Mi több, a népköltészet ügye nálunk túlnötte a jobbgyparaszttság társadalmi felszabadításának kereteit: mindazoknál a kelet-európai népeknél, amelyek a XIX. században a törökökkel vagy az osztrákokkal szemben nemzeti önállóságukért, függetlenségükért küzdöttek, a népköltészet kultusza a nemzeti fölszabadulás vágyaival, törekvéseivel is telítődött. A nemzeti nyelv megteremtése és jogainak, törvényes használatának biztosítása; a nemzeti irodalom megalapozása, megújítása vagy gazdagítása; a nemzeti öntudat fölébresztése és a nemzeti egység megvalósítása; a nemzeti ellenállás megszervezése és a „népek tavaszának”, az 1848-as forradalmaknak szellemi előkészítése: mindezt a népköltészeti mozgalom is elősegítette, a nemzetté válás és a nemzeti szabadság kivívásának ügyét szolgálta.

Nagyon is indokolt tehát az a tanulság, hogy a nyugati példák nálunk nemcsak egyszerűen visszhangra lettek, hanem a visszhang mélyén sajátos, különleges értelmet nyertek. A kelet-európai népek szava pedig, miként csakhamar kiderült, oly messzececsengő volt, hogy cserébe most már a nyugat visszhangzott tőle: a délszláv hősi énekek egész Európát csodálatba ejtették, utóbb pedig a román, majd a magyar népballadák nyugati fordításai szintén megérdemelt sikert arattak.

Mindenik kelet-európai nép nemes büszkeséggel tartja számon a maga klasszikus népköltési gyűjteményét, amely annak idején valóságos szellemi határkő volt, azóta pedig a nemzeti kultúra halhatatlan művei közé emelkedett. Csak a legközelebbi néhány példára hivatkozva, gondoljunk Vuk Stefanović Karadžić 1814-től 1866-ig sorozatosan megjelenő szerb gyűjteményeire; Ján Kollár kétkötetes szlovák gyűjteményére (Buda, 1834—1835); Erdélyi János három kötetére (Pest, 1846—1848); Vasile Alecsandri két kötetnyi román népballadájára (Iasi, 1852—1853); Iosef Haltrich erdélyi szász népmeséire (Bécs, 1856). Ezt a sort folytatja Kriza János is székely népköltési gyűjteményével (Kolozsvár, 1863).

Krizsa népies-demokratikus költészete, amellyel Petőfi útját egyengette, sokféle ágazó műfordítói, közírói és szerkesztői-kiadói tevékenysége, a régi erdélyi irodalmi emlékek felkutatására és megmentésére irányuló fáradozásai, népnevelő munkája s nem utolsósorban tükörtliszta emberi jelleme egyaránt megérdemli, hogy emlékezetünkben megőrizzük; mégis, változatos és gazdag életművéből kétségtelenül a *Vadrózsák* biztosított számára örökös helyet irodalmunk történetében és nagy hagyományaink sorában.

2

A Krizák századokon át egyszerű vasbányászok Torockón. Krizsa János édesapja volt közülük az első, aki gyermekkorában megsérült karjával nem folytathatta ősei mesterségét, és értelmiségi pályára küldték. 1808-ban unitárius pap lett Nagyajtán, ahol haláláig megmaradt. Krizsa nyolc testvére közül még csak Sándor járt magasabb iskolát: apja hivatalát szintén haláláig folytatva, ketten összesen 90 évig paposkodtak Nagyajtán. Krizsa többi testvére csak falusi iskolát végzett, legföljebb ipart tanult.

Krizsa János 1811. június 28-án született Nagyajtán, az Udvarhelyszék és Háromszék közé eső Erdővidék déli csücskében, amely a kiváló elmék egész sorát (köztük Apáczai Csere Jánost, Baróti Szabó Dávidot, Benkő Józsefet, Bölöni Farkas Sándort, utóbb Benedek Eleket) adta az irodalomnak és a tudománynak. A szülőfalu és közelebbi-távolabbi környéke természeti szépségekben, történelmi emlékekben, valamint folklórban egyaránt gazdag volt. Ebben a környezetben vette birtokba Krizsa anyanyelvi örökségét; itt nőtt bele a tarkabarka gyermekfolklórba; itt kezdte megismerni a néphagyományokat, amelyeket később könyvbe gyűjtött.

1820-tól a torockói iskolás évek már közvetlenül kihatottak gyűjteményének anyagára és módszerére: a *Vadrózsákban* olyan népies, félnépi dalokat is közölt, amelyeket még torockói tanulóként írt össze tanárának, Sebes Pálnak a buzdítására *Szívet gyönyörködtető világi énekek* címmel.

1825-ben tanulmányait a székelykeresztúri unitárius kollégiumban folytatta, hova — Versényi György szavaival — „a székelység egész területéről jártak az unitárius tanulók... Csak Gyergyóból, Csíkból voltak kevesen Keresztúron is, Kolozsváron is, mivel ezekben a

székekben kevés, szórványosan lakó unitárius élt. Innen van az, hogy Krizának a fülében voltak az összes székelly dialektusok, csak a gyergyói és csíki kevésbé.” És az is innen van — tegyük hozzá —, hogy a *Vadrózsák-ból* a gyergyói, csíki népköltészet majd teljességgel hiányozni fog.

Kriza 1829-től 1835-ig teológiát és jogot tanult Kolozsváron. 1835-től a kolozsvári unitárius egyházközség papjelöltjeként két éven át a berlini egyetemen képezte tovább magát. Hazatérése, majd egy évi betegszabadság után 1838 őszétől foglalta el kolozsvári papi állását, s mint pap és tanár, majd 1861-től mint unitárius püspök, Kolozsváron egész életére megállapodott.

A *Vadrózsák* kutatói általában arra a logikus következtetésre jutottak, hogy Berlinben Kriza korábbi népköltészeti élményei, ismeretei tudományos formát nyertek s európai magaslatra emelkedtek. Ne feledjük azonban, hogy e magaslat felé már előbb megindulhatott. Az együttélő és szomszédos népek folklórkiadványai és azok magyar fordításai a szeme láttára sokasodtak, gyarapodtak; ez irányú jó tájékozottságát példákkal is bizonyítani tudjuk. A nyugati mozgalmak a magyar irodalmi, tudományos életben oly hamar és oly erősen visszhangoztak, hogy egy költőnek lehetetlen lett volna nem hallania azokat. Különben ő angol, francia és német nyelvtudásával a nyugati eredményekhez közvetlenül is hozzájuthatott. Európai tájékozottságának bizonyosságául hadd idézzünk abból a megrázó leveléből, amelyben 1863. január 9-én — négy nappal a *Vadrózsák* megjelenése előtt — arra kérte Gyulai Pált, hogy a gyűjteményről írandó bírálatában tulajdon híveivel szemben igazolja őt: „...Sokban maradtam hátra, s egy liturgia s énekeskönyv szerkesztését most sújták nyakamba, mintegy büntetésül, hogy miért bajlódom afféle »anekdotákkal« az egyház dolgai helyett, holott biz én anekdotát most éppen nem hozok, s egy angol püspök, *Percy* is bajlódott ilyenszerűvel — s hány egyház embere foglalkozik még külföldi [:külföldön] irodalmi ügyekkel. Igazolásomul az én híveim előtt nem ártana ezt is megemlíteni.”

A berlini tanulmányok valóban kiteljesíthették korábbi ismereteit. 1835-ben jelent meg — a már említett mese-, majd mondagyűjtemény után — Grimmék újabb nagy hatású munkája, a *Deutsche Mythologie* (Német mitológia). Költői ambícióit népköltészeti érdeklődéssel párosítva, mint tudjuk, Kriza ekkoriban németből orosz és kozák népdalokat fordított. A nyugati költők közül leghívebben Robert Burns verseit tol-

mácsolta; a skótok e nagy népi-nemzeti költője szintén balladagyűjtő volt.

Fölmerül a kérdés: vajon a *Vadrózsák* tervét, ötletét is Berlinből hozta-e haza Kriza? Egyetlen bizonyítékunk, a leghalványabb olyan nyomunk sincs, amely igenlő válaszra bátorítana — saját maga szintén hallgat bármily berlini indításról. Önéletrajzának idevágó sorai meg sem említik a népköltészetet; kiadatlan berlini leveleiben szintén semmi nyoma a folklórnak. Fia is, aki apjának életsorát, munkásságát a lehető legjobban ismerhette, csak annyit tudott, hogy Berlinben Kriza a filozófia és teológia mellett „különösen a nyelvészettel is előszeretettel foglalkozott”. Talán a legnyomósabb azonban az a tény, hogy amidőn tizenegy évvel a felhívás után, 1853-ban a készülő *Vadrózsák*ból a legelső kis mutatványt kiadta, ahhoz Gyulai — aki a gyűjteményt a legjobban ismerte — többek közt az alábbi megjegyzést fűzte: „Sajnálni lehet, hogy Kriza úr gyűjteménye éppen mesékben nem leggazdagabb. Azonban biztos reményünk van, hogy míg a gyűjtemény sajtó alá kerülne, több ily adalékkal bővülend, melyek a hiányt pótolni fogják.” Ha Kriza még 1853-ban sem gondolt komolyan a mese- és mondagyűjtésre, akkor a Grimm testvérek *közvetlen* hatását bizonynyal kizárhatjuk.

Nem marad más hátra, mint szó szerint elfogadnunk önéletrajzának azokat a sorait, amelyekben maga jelöli meg életre szóló szenvedélyének közvetlen indítékát: „Székelyföldön járásom alatt jöttem véletlenül azon észlelésre, mily sok ily régi kincs hever, senkitől sem figyelve meg, a nép alsó rétegeiben; s attól fogva ez egyet számtalan foglalatosságim közepett sem vesztettem el szemem elől.” Ha a *Vadrózsák* eszméje Berlinben fogant volna, ezt aényt nem titkolná, sőt valahol bármily futólag, mellékesen megemlítené önéletrajzának, leveleinek, jegyzeteinek ama részeiben, amelyekben a *Vadrózsák* gyűjtésének és kiadásának ezernyi ügyét aprólékosan tárgyalja.

A berlini élményt nem tagadni, még csak kisebbíteni sem akarjuk, hanem — Ferenczi Zoltán, Versényi György, Ortutay Gyula véleményéhez hasonlóan — valóságos helyére szeretnők illeszteni. Mert mint ahogy a népköltészet kultuszának távoli példái nálunk korántsem csak a nyugat utánzásának divatja miatt hatottak, majd nyertek a nyugatinál bonyolultabb szerepet, ugyanúgy Kriza berlini „néprajzi eligazodása” is (Sebestyén Gyula kifejezése) tartalmatlan és céltalan lett volna az itthoni folklórhatások és indítások nélkül, ame-

lyek őt születésétől megszakítatlanul érték; a székely folklór nélkül, amely élményeinek kiapadhatatlan, gazdag forrása volt; a magyar folklórkutatás újabb megújabb eredményei nélkül, amelyeket diákéveitől figyelemmel kísért; magának és társainak jó két évtizednyi gyűjtőmunkája nélkül, amely a *Vadrózsákat* eredményezte; és soha véget nem érő bizakodása, reménykedése nélkül, amely annyi csalódás ellenére fél emberöltőn át nap mint nap munkára serkentette — mindezeket nem hozhatta idegenből magával.

3

„1842-ben adtam volt ki Előfizetési Felhívást »Vadrózsák« című Népköltési Gyűjteményre, mely mintegy 8 ívre volt számítva” — írja önéletrajzában, a felhívás példányai azonban, mivel valószínűleg röplapként jelentek meg az *Erdélyi Híradó* című kolozsvári napilaphoz mellékelve, annyira szétkallódtak, hogy mind a mai napig egy kutatónak sem sikerült rájuk találnia. Így bár szövegére csak utólagos hivatkozásokból tudunk következtetni, új minősége nagyon is egyértelmű: az összes korábbi próbálkozástól eltérően már nem *gyűjtésről*, hanem *gyűjteményről* beszél. Krizsa a felhívásban az általános elképzelések után elsőnek alakította ki egy gyűjtemény konkrét tervét, meghatározta tartalmát, terjedelmét és címét; a terv alapján elsőnek bocsátott ki előfizetési felhívást, arra pénzeket fogadott el, és gyűjteményét, bár húszévi késéssel, de csakugyan megvalósította. A Magyar Tudományos Akadémia (akkor még Magyar Tudós Társaság), majd a népköltészet ügyét magára vállaló Kisfaludy Társaság szervezett gyűjtőmozgalmát és kiadványsorozatát megelőzve, a Krizsáé volt az első rendszeres, átgondolt, kötettel záruló gyűjtőmunka. Felhívása valóban új: tudományosabb, modernebb korszakot nyitott a magyar népköltési gyűjtés történetében.

Ám épp úttörő és korai mivolta miatt nem volt, azaz nem lehetett oly hatása és sikere, amelyet rövidesen a gyűjtemény kiadása követhetett volna. Helyesen állapította meg Szász Károly, hogy „a népköltészet iránti érzék s általános érdeklődés még akkor nem volt felébredve. Petőfi csak abban az évben lépett föl s még kevés nyomot verhetett; Arany homályban lappangott; Tompa nem írta meg népregéit; Erdélyi János sem indította meg a népköltészeti gyűjtést, mely az eddig csak kevesek által s itt-ott népmesékre s egyes vidékek

dalaira terjeszkedő gyűjtést országossá s azzal a népköltészet iránti érdeklődést általánossá volt teendő.”

Maga Kriza a *Vadrózsák* előszavában ugyanerről az időszakról a következőket írta: „A pártolás nem lön, s az akkori idők más irányú törekvései miatt tán nem is lehetett oly hatós, hogy annak melegétől kinyílhatott volna a vad bimbócska, s miért tagadnám? ő maga is mind gyöngébbnek kezdette volt magát érezni, mint hogy az irodalom díszkertébe való átültetését méltán kívánhatta volna... S ekkor bekövetkeztek a nemzeti remények szintoly nagyszerű öröm-, mint bánatnapjai, egyiránt kedvezőtlen kor csendesebb kedélyállapotot igénylő munkák folytatására.” Az 1848-as forradalomra céloz itt Kriza, majd a szabadságharc elbukását követő osztrák önkényuralomra, amely börtönbe juttatta vagy bujdosásra kényszerítette a hazafiakat, elhallgatatta a múzsákat és szárnyát szegte a reformkorban kibontakozott nemzeti irodalom továbbfejlődésének.

Ami közelebről a folklórgyűjtést illeti, annak a Bach-korszak politikailag nagyon szűk határt szabott. A letűnt korok harcos népköltészetét nem-hogy tanulmányozni és méltatni, de még említeni sem volt szabad. Az osztrák állami szervek a legnagyobb nyomást a folklór akkori legújabb, legidősebb, leg-gazdagabb része, a forradalom és szabadságharc virágjában pompázó népköltészete ellen összpontosították. Kossuthnak még a nevét is tilos volt a *Vadrózsákban* nyomtatni, pedig az 586. sz. kis ballada (*Mónár Mócsi Kossuth-huszár*) nem róla szól, sőt semmiféle történeti vagy politikai vonatkozást nem tartalmaz; egy visszajára sikerült gyilkossági kísérlet van benne megverselve. Ezért Kriza a ballada címében kénytelen volt Kossuth neve helyett egyetlen kisbetűt írni három ponttal (*k...*); a szövegben a végén is egy betűvel (*k...h*); a jegyzetek közt és a tartalomjegyzékben, ahol kevésbé feltűnő, nagy kezdőbetűvel (*K...*). A 241—243. sz. szabadságharcos dalokról jogosan jegyezte meg, hogy „szomorú nóták a közelmúltból, melyeknek egy-egy versszaka szintoly irtalgmatlanul össze van rontva, mint az Ábelek teste, kik méltó bosszúért a nagy egekre apellálnak” — ugyan-is szövegüket a cenzúra valóban „irtalgmatlanul összerontotta”. A 407. sz. katonadalban az erdélyi osztrák hadiparancsnoknak, báró Puchnernek a neve, a 340. sz. panaszdalban „Bécs” helyére kellett pontokat írnia, a jegyzetekben megannyi — az osztrák elnyomás ellen irányuló — politikai célzással és állásfoglalással. A 423. sz. táncdal refrénjébe Világos nevét csempészte be, az olvasókat a szabadságharc bukására emlékeztetve:

Ej-haj, világos / Ej-haj, virradtig, majd másodszer: *Ej-haj, világos / Ej-haj, Világos!* Még egy utolsó példa, a 373—380. sz. dalok jegyzetének szintén nyilvánvaló politikai célzata: „E víg dalokat vettük Udvarhelyszékről is, mi arra mutat, hogy a falusi embernek sok bűja mellett is hébe-hóba nagy kedve dudorodik, s erősen hiszi, hogy ámbár *Kiszáradt a diófa, / Nem játszodunk alatta: / Majt kiujjul tavaszra, / Játszodhatunk alatta*

Kriza, aki fiatal költőként annyi epigrammában gúnyolta-támadta a feudális nemességet, most, az osztrák önkényuralom idején a *Vadrózsák*nak a cenzúra éberségét kijátszó, de az akkori olvasó számára közérthető utalásaival igyekezett megóvni és ébren tartani az 1848—49-hez vezető fejlődés tanulságait, élesztgetni és erősíteni a Habsburg-uralom alóli felszabadulás reményét.

Ámde folytassuk a *Vadrózsák* félbehagyott előszavát: „Idő múltával, midőn az újra föleszmélt nemzet lelke mélyebben szállott önmagába, hogy saját nemzeti lényét a romboló vészek ellenében minden gyökszálaiban erősítse és megszilárdítsa, s e célból egyedül vérehez való, saját idomot és üde színt adó népi elemekkel táplálja: magam is újult ügyekezettel fogtam hozzá a székely népelme virágainak, vagy ha úgy neveznem szabad lesz, vadrózsáinak gyűjtéséhez.” És így, bár a Bach-korszak majdnem másfél évtizeddel késleltette a gyűjtemény megjelenését, az 1850-es éveket jogosan tekintjük a *Vadrózsák* történetében a kiteljesedés időszakának. Ebből a szövevényes folyamatból hadd vessünk futó pillantást két olyan fontos mozzanatra, mint a gyűjtőhálózat kiépítése és a gyűjtés elméleti-gyakorlati módszereinek tisztulása, fejlődése.

„Magam is gyűjtöttem mind a Székelyföldön jártamkor — olvassuk az önéletrajzban —, mind pedig Kolozsvárt lakó sok székely férfi és asszony emberek-nél — majd a forradalom után következett években levelezésbe bocsátkoztam sok papi és világi rendű barátaimmal, s azoknak segédével nagy tárházát gyűjtöttem össze a »székelységeknek«.” A *Vadrózsák* előszavában és jegyzeteiben, az ismétléseket nem számítva, tizenkilenc levelező barátjának mondott név szerint köszönetet. Amennyire ma tudjuk, ezek közül különösen Gálfi Sándor, Kiss Mihály, Marosi Gergely, Nagy Lajos, Péterfi Sándor, Tiboldi István és Ürmösi Sándor nyújtott neki nagy és értékes segítséget. Utóbb a levéltári kutatások más, a kötetben nem említett munkatársak (köztük Lőrinczi Elek és Vass Tamás) nyomára vezettek. Így a kör tizenkilencről máris huszonöt fölé nőtt,

s később talán még újabb nevek fognak felszínre kerülni — de ki tudja, hogy hány gyűjtő több-kevesebb anyaga olvadt be névtelenül, írásos adatok híján számkra ismeretlenül a *Vadrózsák*ba.

Pótolhatatlan kár, hogy Krizának „számos ügybaráti-val folytatott hosszas levelezése” csak töredékekben maradt meg. Ezekből mennyiségileg legjelentősebb a Péterfi Sándorhoz írt csaknem százhusz levele (Péterfi válaszait viszont nem ismerjük): a *Vadrózsák* egész történetének páratlan értékű forrásanyaga. Nos, ha kettőjük levélváltását gondolatban megszorozzuk a gyűjtők számával, sejteni kezdjük Kriza levelezésének hatalmas méreteit. Ebből a levelezésből egy szerteágazó, a múlt században a legnagyobb arányú, legcéltudatosabb erdélyi magyar népköltési gyűjtőmozgalom körvonalai rajzolódnak elénk — amely Krizának bizonytal ezernyi levelébe s ugyanannyi munkaórájába került.

Vajon levon-e bármit is a *Vadrózsák* értékéből az a tény, hogy Kriza nem egymagában, hanem kiterjedt munkaközösséggel gyűjtötte? Egyáltalán nem, sőt ellenkezőleg: a hivatali teendőkkal elhalmozott, gyöngye egészségi állapotával küszködő, Kolozsvárhoz kötött Kriza vidéki barátainak, munkatársainak segítségével megsokszorozta erejét, idejét és munkáját; általuk mindenüvé eljutott, mindenütt ott volt és mindennek utána nézett. Valóban, a gyűjtőhálózat révén nemcsak mennyiségileg gyarapította — összehasonlíthatatlan mértékben — a *Vadrózsák* anyagát, hanem földrajzilag is kiterjesztette, a gyűjtőpontok szaporításával pedig plasztikusabbá tette a gyűjtőterületet. Ez a számbelileg tekintélyes, térben szerteágazó anyag műfajilag is mind gazdagabban, árnyaltabban tagolódt. Kriza adott körülményei közt egyéni gyűjtéssel vajmi kevésre: néhány szétszórt adalékra, folyóirati és hírlapi közlésre jutott volna, mint a korabeli és későbbi gyűjtők nagy többsége. Ehelyett — a hirtelen eredményekről, a bár apró, de gyors sikerekről józanul lemondva — a sokkal hosszadalmasabb, de utólag legjobbnak bizonyult megoldást: a közös munka útját választotta. Ő a *Vadrózsák*-at nem egyedül, hanem munkatársaival alkotta, akiknek nagyon sokat köszönhet, s a köszönetet soha el nem mulasztotta — viszont nélküle a *Vadrózsák* soha létre nem jöhetett volna.

A levelezés tartalmának tanulmányozása Kriza gyűjtési módszerére irányítja figyelmünket. Elöljáróban tudnunk kell, hogy 1861-ben jelent meg Arany János *Eredeti népmesék* című tanulmánya, Merényi László hasonló című gyűjteményének bírálata: az első kimagasló

elméleti munka, amely a magyar szakirodalomban a mesegyűjtés módszerét meghatározta. „A jó gyűjtő — írja Arany — mindenek felett egy tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva. A nép közt, ennek fonóházaiban, pástortüzeinél forogván, úgy szólva ott nevedvén fel, bírja ennek ne csak nyelvét, egyes kitételeit, hanem egész esze-járása, képzelődése, modora az elbeszélésben ki nem törölt betűkkel vésvé álljon emlékezetébe. Olyan legyen ő, ki ha ama körben marad, születve volt a vidék legügyesebb mesemondója gyanánt szerepelni. Eleven képzelete bírja felfogni, hű emlékezése megtartani a legcsekélyebbnek látszó vonásokat; s midőn évek múltával gyűjtéshez fog, ne új és szokatlan benyomásokat kelljen fölszednie, csupán a régieket frissíteni föl. Az előadási, öltöztetési modor annyira hatalmában álljon, hogy ha valamely mesének pusztá vázát kapná, képes legyen azt olyanná tenni, mintha a legjobb mesemondó ajakáról vette volna... Feladata az, hogy tartalom és alak tekintetében minél hívebb lenyomatát eszközölje a szövegnek, amint azt egy kitűnő mesemondó szájjal előadná.”

Napjainkban a folklorista a mesét szóról szóra jegyzi le, sőt — a modern technika jóvoltából — lehetőleg hangszalagon rögzíti és örökíti meg. Az ilyen egyidejű, közvetlen gyűjtéstől eltérően, Arany mesegyűjtője fejből, emlékezetből: évek múltával, néha távoli gyermekkori emlékek alapján írta le, vagyis inkább írta meg a meséket; módszerét okkal nevezhetjük emlékező vagy visszaemlékező gyűjtésnek. Nyilvánvaló, hogy az ilyen gyűjtés nem annyira tudományos, mint inkább irodalmi munka; komoly írói feladat, amelyet csak sajátos nyelvérzékkel párosuló írói tehetséggel lehet többé-kevésbé jól megoldani. Arany irodalmi gyűjtőmódszerének középpontjában nem a mesemondó, hanem a meseíró van; a mesemondó szóba se kerül. A gyűjtő nem őt hallgatja, hanem íróasztala mellett ül és magába mélyed; ha pedig kézirat van előtte, az sem saját helyszíni gyűjtése, hanem „segédgyűjtői“-nek postai küldeménye, amely szintén íróasztal mellett született.

Kétségtelen, hogy Kriza gyűjtőmódszere és stílusménye jórészt azonos az Aranyéval, de ugyanakkor több vonatkozásban tovább jutott Aranyánál, vagyis az irodalmi módszert meghaladva, a mai értelemben vett tudományos mesegyűjtés felé közeledett. Önéletrajzából kiderül — ami különben nagyon logikus és érthető —, hogy módszere hosszas, fokozatos fejlődés után alakult ki és jutott el a szöveghűség, sőt a hangtani hűség igényéig: „Lassanként tisztult bennem a gondolat: úgy

adni ki a népkölteményeket s szólásmódokat, oly hang-ejtéssel, éppen mint a nép kiejti — a virágot egész színével, illatával mutatni bé a közönségnek — a plántát úgyszólván azon módúlag, mint a természet anyakeblén felvirult, állítani elé.“ Ezt az igényt legpontosabban 1862. március 9-én Péterfihez küldött levelében fejtette ki. Módszerének fejlődését újlag hangsúlyozva, pontos utasításokat adott a gyűjtésre is. Nos, ez már csak részben visszaemlékező gyűjtés: noha még nem kellő súllyal, de munka közben megjelenik a mesemondó, a nótafa, a nyelvmester, általában az adatközlő; a gyűjtés minősége nemcsak a gyűjtő mesélő hajlamának, hanem pontos megfigyeléseinek és jegyzéseinek is eredménye. Ő kezd közéről hátrább húzódni, az adatközlő a névtelenség homályából előbb jönni: „Annyi idők óta elveim is változtak a kiállításra nézve, de a tudós világ követelései is mások. Most úgy kívánják, hogy minden vidéknek saját kiejtésével adjuk, amit adunk: népdalt, népmesét, mondát, minden aprólékos játzsizágot is. Arra kérném hát Tisztelt Barátomat, szíveskedjék nekem vagy egy népmesét, úgynevezett beszédet rapiálni [megragadni] valamely elbeszélő után, amilyen mindig találkozik a nép között, és hogy legkisebb jele se legyen a leíráson annak, hogy a leíró ismeretes az irodalmi nyelvvél, csupán a nép nyelve legyen használva, tehát passivumok [szenvető igealakok] satb. nélkül... Bármily hosszúk legyenek, csak a nép nyelvén. Így kivált az igeidők, perfectumok [befejezett múltak], imperfectumok [félmúltak] hol használata is kitessek, mi felett most sok vita van a tudományos világban.”

Krizsa útmutatásait nem mindenik gyűjtőtársa tudta követni. Ürmösi Sándor meséit például átdolgozás nélkül lehetett közölni; szövegükben Krizsa mindössze hangtani módosításokat végzett, mint különben a *Vadrózsák* verses anyagával is tette. A legszorosabb értelemben vett (tehát közvetlen és egyidejű, szó és betű szerinti) tudományos mesegyűjtésnek a maga korát meghaladó magyar úttörője és előfutára Marosi Gergely, a fiatalon elhunyt székelykeresztúri igazgató-tanár; ő a mesemondó szövegét annyira tisztelte, hogy kézírataiban Krizsa néhány erősebb szót, kifejezést jónak látott enyhébbre átírni. Merőben más gyűjtőtípus volt Tiboldi István: modoros, mesterkélt irodalmi meseszövegeit Krizsa egyáltalán nem tudta hasznosítani. Végül némelyik gyűjtő prózai szövegeit Krizsa szóról szóra, sőt betűről betűre haladó hosszas és figyelmes átdolgozással készítette sajtó alá, ilyenkor azonban a levélhálózat útján legfelkészültebb és legjobb nyelvérzékű vidéki ba-

rátait is bevonta a felelősségteljes munkába, miként 1862. október 29-én Gyulainak a *Vadrózsák* háromszéki meséiről írta: „Vesztett sokat is bajlódtam velek. Sokszor csak egy szótag vagy egy betűjegy miatt is két-három levelet írtam Háromszékig — purisálva [letisztázva] már előbb elküldöttem, átkorrigáltattam, s annál inkább hiszem, hogy biztosítva vagyok a valótlanágok s *irodalmi kocsintások* ellen, azaz hogy *irodalmi* nyelven vagy szókkal ne szóltam legyen.” (Az „*irodalmi kocsintás*” Arany kritikai kifejezése említett tanulmányában.)

Ez a levélrészlet Lőrinczi Elek árkosi iskolamester ama meséire vonatkozik, amelyeket a vele egyfalusi Kiss Mihály dolgozott át közlés végett a *Vadrózsák* számára. „Átkorrigálás, javítgatás, purizálás, travesztálás, igazítás, toldás, tejelés, átdolgozás, átöltöztetés, visszaszülés“ — továbbá „népiesítés, népies székelyesítés, székely lére feleresztés, székely zamatosítás“: íme a kifejezések egész sorozata, amelyekkel Kiss és Kriza leveleikben nyelvi módszerüket meg-megjelölték. Ennyiféle fáradozás után pedig, szintén előbb idézett levelében, Kriza elégedett örömmel ajánlotta Gyulai figyelmébe a *Vadrózsák* összes meséit: „Most kinyomtatva azokat, meg fogja lepni, kivált a nem-székely olvasót a székely tájnyelvnek naivsága, némi megható jóízűsége... Annyit legalább tettem, hogy előttem tán ilyen tájnyelvies alakban senki még ennyi irodalmi dolgot nem adott ki. Én a legminutiosusabb szorgalommal jártam utánna, hogy az utolsó hangig, jottáig minden sajátságos székely legyen benne; de azért lehetnek s lesznek is hibák benne, azt nem tagadom, de legnagyobb részök, igaz való, hogy csupádas csupa siculismus, mint-ha száján pökte vóna ki egy székej embör, vagy aszszonyembör-féle, vagy ember a népnek legalsó rétegeből.”

Arany János gyűjtési elméletét tehát Kriza „az utolsó hangig, jottáig” érvényesülő nyelvészeti hitel igényével gyarapította. Ez az igény Aranytól föl se merült, talán azért, mert Merényi gyűjteményében nem észlelt olyan szembetűnő nyelvjárási sajátságokat, amelyek kritikailvi állásfoglalásra készítették volna. Krizát viszont, aki nagyszámú munkaközösségével Arany elméletét évtizedeken át sajátságos, az irodalmi nyelvtől lényegesen eltérő nyelvjárási gyűjtőterületen gyakorolta, s közben az adatközlőkhöz is közelebb jutott, óhatatlanul megejtette a nyelv varázsa. A nyelvi forma kérdésével már csak azért is kénytelen volt szembenézni, mert legtöbb gyűjtőtársának egyenetlen szövegei alapos átdolgozást, egy-

ségesítést kívántak. Az egységesítés alapjául nyilvánvalóan nem az irodalmi nyelvet, hanem a székely nyelvjárást választotta, amelynek finomságaiba évek során akarva-akaratlanul mindjobban belemerült, csak hogy sajátosságait, jellegét minél hívebben visszaadja. A munkatársak sokasága meg a gyűjtések sokfélesége miatt a gyakorlatban végül is a szövegek nagyobb részét nem az adatközlők szája után, hanem az íróasztal mellett véglegesítette, mint Arany gyűjtője. Míg azonban Arany csak általában kívánta úgy a mesét, „amint azt egy kitűnő mesemondó szájjal előadná”, Kriza ezt az elvet szűkítette és ugyanakkor gazdagította: lokalizálta és konkretizálta, „mintha száján pökte volna ki egy székej embör”.

A *Vadrózsák* meséiben az irodalmi gyűjtőmódszer folklorisztikai, sőt irodalomtörténeti jelentőségét, a mesék egyszeri és sokszori előadásának, az egyes mesemondók sajátos, valamint az összes mesemondók közös művészetének viszonyát és egységét talán Honti Jánosnak sikerült a legjobban érzékeltetnie: „Abban az időben nem a változatlan rögzítést tekintette a gyűjtő feladatának, hanem azt, hogy úgy adja vissza a szöveget, mint a legkülönb (tehát minden esetleges torzítást kikerülni tudó) mese- vagy nótafa. Ma más a néprajz felfogása. De valljuk be, bármennyire igazolható és elkerülhetetlen a mai felfogás gyakorlati tekintetben, tisztára elméleti meggondolások alapján Krizának és Arany Jánosnak talán inkább igaza volt. Mert hiszen betű- és hanglemmezfelvételeink a hagyományt megörökítik ugyan olyan módon, ahogy egy pillanatban megjelent, de kiszikkasztják belőle azt, ami a pillanatnyi megjelenésen fölül és túl van, az időtlen elemet, a folytonos és rögzíthetetlen változás mögött lappangó állandó szubsztrátumot. Aranynak és Krizának az volt a törekvése, hogy ezt ragadja meg.” Befejezésül pedig Arany *Aisthesis (Megézés)* című kis versére céltzott Honti: *A nyelvnek is törvényeit: / Széppé, jóvá mi teszi: / Nyelvész urak jobban „tudják”, / A költő jobban „érzi”.*

Ez az „ézés, megézés” Krizában és legjobb munkatársaiban maradéktalanul megvolt. Falun születtek, egy részük társadalmilag is a parasztság köréből emelkedett ki; ott növekedtek, ott éltek le életüket; legtöbben közülük a nyelv művészei: költők, írók voltak. A megézés tudással párosították: figyelték, gyűjtötték, tanulmányozták szülőföldjük folklóráját, dialektusait, népköltészeti, nyelvtudományi kutatást végeztek, honismer-

tető munkát folytattak. Ha valaki, akkor ők igazán meg tudták írni — Arany igényei szerint — a meséket.

Amidőn olyan szép magyar népköltészetre vágyunk, amelyben a nyelvjárási forma nemcsak tudományos adattár, hanem nyelvi ékesség is, akkor a *Vadrózsák*-hoz bizvást fordulhatunk.

4

Még a töredékesen megmaradt levelezés is túlon túl tanúsítja, hogy Kriza évről évre, sőt néha egyazon évben is hónapról hónapra a gyűjtemény közeli megjelenésével biztatta barátait, munkatársait, és ámította önmagát. Szinte komikusnak látszik a hiszékeny tervezgetéseknek ez az egymásba fonódó végtelen láncolata, holott valójában mélységesen tragikus: honnan is sejt-hette volna, hogy még tizenöt évnek, tíz évnek, öt év-nek kell tovatűnnie, amíg dédelgetett álma valósággá válik — a második kötet pedig soha meg nem valósuló, haláláig dédelgetett álm marad.

Az évek feltartóztathatatlan múlása közben Kriza környezetében két olyan népköltészeti esemény történt, amely a *Vadrózsák* munkálatait bizonytalannal meggyorsította. A gyűjtőtársak közül Nagy Lajos a *Kolozsvári Közlöny* 1858. október 31-i számában kiadta a *Vadrózsák* számára gyűjtött *Barcsai*-balladát. Ez volt az első klasszikus székely népballada a szó igazi értelmében, amely nyomdafestéket látott (a magyar folklór-nak azóta is egyik kiemelkedő alkotása), s mind a szakemberek, mind az olvasók körében oly nagy volt a visszhangja, hogy megjelenését jogosan tekintjük a székely balladaköltészet diadalmas nyitányának.

A másik esemény Gyulai Pál *Adalék népköltészetünkhöz* című előadása 1860. február 25-én az újonnan alakult Erdélyi Múzeum Egyesület (akkor még Egylet) első tudományos ülésén: tizenegy verses alkotás bemutatása és méltatása bő elemzéssel és összehasonlítással; a maga idején oly meglepően gazdag anyag, hogy Gyulai ezzel az úttörő vállalkozással indította meg az erdélyi magyar balladák céltudatos gyűjtését, kutatását, kiadását. A tizenegy közt legfontosabb *Molnár Anna* marosszéki balladája. A másik emlékezetes adalék az a *Boriska* című töredék a Kolozsvár környéki Gyaluból, amelyet utóbb Kemény Zsigmond „örökszép költemény”-nek nevezett, majd negyedik-nyolcadik sorát a következő megjegyzéssel idézte: „Ez az a hang, amiért odaadnám minden regényemet.”

Húsz évvel az előfizetési felhívás után a *Vadrózsák* még mindig a sokszor hirdetett, de soha meg nem jelent művek sorsára jutott volna, ha a kiadás költségeit, szintén Gyulai közbenjárására, gróf Mikó Imre részben magára nem vállalja. A költségek látszólagos biztosítása ellenére azonban az igazi anyagi küzdelmek a megjelenés után következtek, s annyira összebonyolódtak, hogy Kriza soha többé nem tudott kilábalni belőlük. Levelezéséből pontosan kiderül, hogy a *Vadrózsák* nyomdaszámlája több mint 1000 forintra rügött. Ebből Mikó 500-at fizetett ki, s amidőn Kriza „jó emberei” figyelmeztették, hogy valamennyi költség előlegezését vállalta, „szíveskedett a Gróf Steinnak 500-at előlegezni megtérítés fejében, az eladandó példányokból”. 1866-ban az Akadémia is módot keresett-talált Kriza pártolására: hatvan *Vadrózsák*-példányt vásárolt tőle hazai és külföldi tudósoknak való ajándékozás végett. A levelezés itt-ott szemérmesen meghúzódozó mellékmondatai azonban meghökkenítő mozaikká állanak össze: az anyagi gondok közt fuldokló Kriza sem Mikó Imre első és második 500 forintját, sem az Akadémia 150 forintját nem volt képes egészében a kiadónak átadni. És most jön Sebestyén Gyula szomorúan szenzációs felfedezése: halálakor Kriza még mindig 198 forinttal (a költségek csaknem egyötödével) maradt adós Stein János könyvkiadónak. Beteljesült balsejtelme, hiába küzdött ellene, miként Péterfinek már 1862. május 17-én megírta: „Évről évre nyakig nem akarok süllyedni az adósságok örvényébe, aminek majd családom issza meg keserű leveit, ha netán hirtelen béhunym szemeimet.”

Előbb azonban még befejezetlen küzdelmet folytatott a *Vadrózsák* második kötetéért, aminek szembetűnő jó jele publikálási kedvének döntő fordulata. A *Vadrózsák* kiadása előtti húsz év során kizárólag egyszer (pontosan a húsz év közepén, 1853-ban) sikerült őt a két jó barátnak: Gyulainak a *Szépirodalmi Lapokban* és Toldy Ferencnek az *Új Magyar Múzeumban* megszólaltatnia, majd a húsz esztendő végén a harmadik jó barát, Arany közölt tőle néhány mutatványt a *Szépirodalmi Figyelőben* a már sajtó alatt levő gyűjteményből. Ezzel szemben a *Vadrózsák* megjelenésétől az élete végéig terjedő sokkal rövidebb tizenkét esztendő alatt, a második kötetért fáradozva, majd halála előtt alig három évvel, a *Magyar Nyelvőr* megindulása után a nyelvjárási kutató munkában is magára lelve, mintegy száz (évente átlag tíz) közleménye látott nyomdafestéket. Ez a száz közlemény több száz népköltési alkotást

ölel fel, sőt ha az apró műfajokat (közmondások, szólások, mondókák, táncszók stb.) egyenként számítanék, mennyiségük ezek felé járna.

A közlések mögött szintén a kiterjedt levelezés, a levelezés egyik fő motívuma pedig változatlanul a kiadás terve, most már kizárólag anyagi oldaláról nézve. Megannyi hasztalan remény után Kriza végül ismét az előfizetési felhívás gondolatát melengette, s egy 1868-as leveléből kiderül, hogy végül még száz aláírónak is örvendett volna. Talán ez volt legutolsó pénzügyi terve — öt évvel az első kötet után — a második kötet kiadására, mert végleg be kellett látnia, hogy az első kötet költségei miatt is, magánéletében is anyagi gondoktól terhelve, bármily csekély erőfeszítésre képtelen volna. A kilátástalan harctól megfáradva, a második kötet vágyát bizonyára magába temette.

Újabb hosszú hét év múlva, 1875 januárjában az Akadémia döntő lépésre szánta magát: magára vállalta a *Vadrózsák* második kötetének kiadását. Később Kriza alig foghatott hozzá a szerkesztéshez, amidőn a fürdőből hazajövet meghűlt, tüdőgyulladást kapott és néhány nap múlva, március 26-án hirtelen-váratlanul elhunyt. Két hónapig élt abban a boldog hitben, hogy gyűjteményének második kötete is megjelenik.

A *Vadrózsák* címlapján így maradt örökre árván az „Első kötet” jelzés.

5

1862. január 13-át tekintjük a *Vadrózsák* megjelenési napjának.

Huszonegy évvel az úttörő előfizetési felhívás után Kriza műve történeti sorrendben már nem lehetett az első magyar népköltési gyűjtemény: megelőzte őt Merényi László és Arany László, főként azonban Erdélyi János. Ám Erdélyi mögött a két legnagyobb tudományos és irodalmi intézmény, az Akadémia meg a Kisfaludy Társaság állott: ezek tekintélyüknél, valamint a művelődési életben játszott vezető szerepüknél fogva általános gyűjtőmozgalmat indítottak, a szerkesztésnek és a kiadásnak pedig, még ha szűkösen is, anyagi alapot biztosítottak. Ezzel a nagyarányú, hivatalosan elismert mozgalommal szemben Kriza, a vidéki gyűjtő, teljesen magára hagyatva próbálkozott és küszködött. Munkája olyan egyéni kezdeményezés volt, amelyet egy intézmény sem karolt fel vagy támogatott, sőt egyesek

rossz szemmel néztek, mások gyöngítettek vagy megzavartak. Az előfizetési próbálkozástól eltekintve, munkatársait nem sajtófelhívásokkal toborozta, hanem végössza nélküli magánlevelezés útján — sok türelmes kéréssel és rábeszéléssel — kellett őket barátai, ismerősei közül egyenként megnyernie, megőriznie és gyűjtésre buzdítania.

A *Vadrózsák* módszertanilag mégis messze a korábbi gyűjtemények fölé emelkedett. Íme összefoglalóan Kriza néhány tudománytörténeti jelentőségű újítása: szigorú szöveghűségre, sőt a szövegek nyelvjárásilag pontos rögzítésére és visszaadására törekedett; anyagát, a Székelyföldön belül, néprajzi (nyelvjárás) vidékek szerint rendezte és csoportosította; a népköltészeti és műköltői alkotásokat egymástól pontosan különválasztotta; jelezte a folklorizáció folyamatát, vagyis az utóbbiak terjedését a nép körében; ugyanakkor felismerte a népköltészet hatását is a műköltészetre, erdélyi népies költők irodalmi népdalait a *Vadrózsák*ba foglalta; néhány kiváló mesemondó nevét közölte, utalt munkásságukra, szerepükre; a népköltészeti gyűjtés akkor még szűk műfaji korlátait ledöntötte, az előszó szerint „kiterjesztve most figyelmemet mindenre, mi az ősi népvirányon sajátágosnak látszhatott, az egyszerű szótól, sőt ennek betűhangjától a népbölcseletet vagy elmeélt tartalmazó közmondásig, egy vidor táncszótól vagy daltól a remek alkatú ószékely balladáig, egy gyermek néptalánytól a nép fantáziáját erősebben foglalkodtató tündérmeséig, szóval: ami csak a székely nép észjárását s érzés- és kifejezésmódját a maga valóságában jellemezheti, s főleg költési erejét s annak egy költőibb múltból fennmaradt ereklyéit ismertetheti.”

A *Vadrózsák* halhatatlan értéke azonban nem külön-külön Kriza módszertani újításaiban, hanem együttesen egész anyagában s ennek az anyagnak az eszmei hatásában rejlik, hisz — Ortutay Gvula fogalmazása szerint — „valójában Kriza gyűjteménye ébresztette rá olvasóit a balladák sötét pompájával, a dalok friss kedvességével s a mesék bűbájával a paraszti alkotások szépségére”.

Olyan szavak ezek, amelyek egyetlen más magyar népköltési gyűjteményre sem illenek. Nagyon jellemző és fontos ugyanis, hogy noha a *Vadrózsák* annak idején hangsúlyozottan lokális, regionális gyűjteménynek készült (a tudományos közvélemény az Erdélyi-féle vállalkozás székelyföldi kiegészítésének tekintette, s a székely jelleg a kötet fő erényének számított), az idő

múlásával túlnötte helyi-vidéki jelentőségét. Természetes folyamat volt ez, hisz a székelység a magyar folklór oly egyedülálló és sajátos javait őrizte meg számunkra, amelyek másutt erősen megfogyatkoztak vagy egészen elenyésztek. Ennek a folklórnak a foglalata a *Vadrózsák*. Épp ezért senki meg nem közelítheti a magyar népköltészet szépségeit és gazdagságát, ha nem tanulmányozza Kriza gyűjteményét: aki a magyar folklórt ismerni akarja, az Krizát nem mellőzheti, ki nem kerülheti; annak a *Vadrózsákkal* kell kezdenie, s ahhoz újra meg újra vissza kell térnie.

És végül ne feledjük, hogy Kriza gyűjteményének legszebb darabjai — különösen a népmesék és a népballadák — más nyelveken szintén gyakran megszólaltak, és sok jó barátot szereztek folklórunknak. Alig egy hónappal a *Vadrózsák* megjelenése után Kádár Kata balladája német műfordításban is nyomdafestéket látott, s azóta román, lengyel, német, olasz, francia, finn és angol nyelvű kötetek jelzik a székely népköltészet útját az európai irodalomban.

6

A *Vadrózsák* első kötete huszonegy évig vajúdott, a másodiknak tizenkét esztendő alatt sem sikerült megjelennie. Harmincegy éves volt Kriza, úgyszólván még ifjú, amidőn a gyűjteményre az előfizetési felhívást kiadta; ötvenkét éves volt, messze túl az emberi élet nyarán, amidőn műve napvilágot látott, s halála napjaiban, hatvannégy éves korában, fiatalos lelkesedéssel készült a második kötet kiadására. A *Vadrózsák* egész pályáján végigkísérte. Az ő élete és munkássága a *Vadrózsák* nélkül elképzelhetetlen volna, mint ahogy a *Vadrózsák* is, ama történelmi, társadalmi és művelődési körülmények közt, egy egész emberi életnek tartalmát és célt adó szüntelen törődés eredményeként jöhetett csak létre.

Önéletrajzának vallomásszerű utolsó sorai tanúsítják, hogy mindennapi munkája után, életének összes gondolatai között miként fordult a népköltészethez pihenni, megújulni és az alkotás szüntelenül áhított örömét ízlelni: „Hivatalom csoportos és folytonos foglalkodásai miatt legfeljebb esti s éjjeli órákat szentelhetek olykor irodalmi dolgokra. Hogy valamit produkáljak, egyházi, sőt házi zajos nyughatatlan életem miatt sem volt arra módom s érkezésem. Egyedül a népköltészeti gyűjtések

tették pihenő óráimnak soha félbe nem szakadó foglalkozását s szerezték legédesebb élvezeteket is. Ez érdekből, e célból levelezni sok meghitt barátimmal már életem kedves megszokásává, nélkülözhetlen gyönyörévé lett — ezzel pepecselni, a gyűjteléseket rendezni, szerkeszteni nekem mindennapi üdülés, amikor csak ezzel is lehet élnem.”

Ezek az egyszerű sorok, amelyeket az alkotó munka boldogsága sugallt, majdnem feledtetik sokféle keserű megnyilatkozását, és látszólag elrejtik azt a szakadatlan harcot, amelyet a *Vadrózsák*ért folytatott. Hisz harcolnia kellett a Bach-korszak politikai és művelődési viszonyaival, amelyek nemhogy serkentették volna a tudományos munkát, hanem megnehezítették, meggátolták azt. A könyvkiadási nehézségekkel, amelyek kezdetől végig eltorlaszolták a *Vadrózsák* útját. Az erdélyi arisztokratákkal, akik a régi székely népballadákban osztályuk bírálatára ismertek. Egyházi munkatársaival, akik a népköltési gyűjtést az egyházhoz és püspökhöz méltatlannak, illetlennek találták. Anyagi gondjaival, amelyek miatt lelki erejét meghaladó mellékfoglalkozásokat vállalt, s folytonosan a költészet meg a tudományművelés vágyának, valamint népes családja szükségleteinek két malomköve közt őrlődött. Gyöngye egészségi állapotával, vissza-visszatérő, éveken át húzódo betegségeivel, amelyek gyakran és hosszasan téltlenségre kárhoztatták. S végül, de nem utolsósorban küzdenie kellett önmagával szemben is, hogy gátlásait legyőzve, ne csak a csendes műhelymunkát, hanem annak végleges formába öntött, nyomtatásban megjelenő nyilvános eredményeit is kívánja, kedvelje.

És győzött az el-ellankadó Kriza, mert szülőföldjének, a szülőföld népének és e nép költészetének szeretetéből, mint valami mesebeli ifjító forrásból, egész életében új erőt merített. Erőt merített, tovább dolgozott és — több mint egy évszázad próbája alapján — nemcsak a maga korában érvényes, hanem az idő múlásával mindinkább növekvő, értékben és jelentőségben folyvást súlyosbodó-gyapardó népköltészeti életművet hagyott örökségül számunkra.

A *Vadrózsák*, amelynek Kriza életében harminchárom év alatt nem akadt kiadója, a magyar népköltési gyűjtések történetében páratlan életpályát futott: 1911-ben, Sebestyén Gyula gondozásában második, majd 1943-ban, Viski Károly bevezetőjével, harmadik teljes kiadást ért. Részleges kiadásainak száma tucatnyi, azt pedig, hogy — Kriza nevével, de talán még inkább neve

nélkül — egyes meséi, balladái, dalai szétszórta, különböző tudományos és népszerű kiadványokban, antológiákban, folyóiratokban, hírlapokban, tankönyvekben, kalendáriumokban stb. több mint egy évszázad óta hol és hányszor láttak nyomdafestéket, egy bibliográfusnak nem kis feladat volna összekeresgélnie és összeszámlálnia.

A teljes és részleges kiadások sora, a szétszórta kölések sokasága mind valóságos olvasói igényeket igazolt és szolgált. Ki tudná megszámlálni nemzedékeken át, azoknak az olvasóknak az ezreit, akiket a *Vadrózsák* egész életükre szóló feledhetetlen irodalmi élményekkel gazdagított? Krizának és gyűjtőtársainak ószékely balladáit nélkül sokkal szegényebb volna a magyar irodalom — mint ahogy lelkileg szegényebb az az olvasó is, aki e balladákat nem ismeri. Aki pedig Kriza meséin növekedett, az a székely népmeséket haláláig el nem feledi, épp mint ama frissen sült kenyér ízét-illatát, amelyet boldog gyermekkorunkban édesanyánk adott a kezünkbe.

Az olvasói élményeken túl hány költőnek és írónak, zeneszerzőnek és képzőművésznek volt ihletforrása, hányak nyújtott ötletet, anyagot a *Vadrózsák*? — miáltal újabb meg újabb művészi alkotások (versek, ballada- és mesejátékok, színdarabok, zeneművek, szobrok, festmények, könyvillusztrációk stb.) keletkeztek. Válasz nélkül vetjük föl e kérdést, mert mostanáig senki sem akadt, aki a *Vadrózsák* tágabb művelődési szerepét, a kultúra különböző területein érvényesült megtermékenyítő hatását vizsgálta és összegezte volna.

Száz év óta egymás után láttak napvilágot a kisebb-nagyobb székely népköltési gyűjtemények, ám ezek a *Vadrózsák* jelentőségét nemhogy elhomályosították volna, hanem hozzásegítettek ahhoz, hogy egyre jobban felismerjük és megismerjük egyedülálló nagyságát. Kriza fél emberéletnyi munkával annyi értéket halmozott fel, amennyit és amelyhez hasonlót utódai közül senkinek sem sikerült találnia. Épp ezért gyakorlati folklórmunka közben ma is a *Vadrózsák*hoz mérjük és igazítjuk sikerünket, eredményeinket. Ha a régi népköltészetet keressük, faluhelyen ma is Kriza nyitott könyvével kezünkben faggatjuk a nagyidejű, nagy tudású énekeseket, mesemondókat. Faggatózunk és feszülten várjuk az eredményt: vajon jó évszázad múltán megtaláljuk-e az élő népköltészetben a *Vadrózsák* valamelyik meséjét, balladáját, dalát, mi több, talán olyanra is rábukkannunk még, amely elkerülte volna Krizának és munka-

társainak figyelmét? Vagy pedig — s ez a leggyakoribb — újra meg újra megbizonyosodunk arról, hogy Kriza olyan kerek-egész kulturális hagyatékot rögzített a maga idején, amelynek ma már csak szétszórt töredékeit, maradványait lehet nagy nehézségekkel, sok utánajárással, száz helyről összekeresgélni.

A *Vadrózsák* múltunknak, művelődésünknek: egykori és mai önmagunknak része. Ha a *Vadrózsák*at olvasuk és szeretjük, egyszersmind önismeretünket, öntudatunkat, önbecsülésünket munkáljuk.

FARAGÓ JÓZSEF

A *Vadrózsák* legutóbbi teljes kiadása már-már egy emberöltővel ezelőtt jelent meg. Kriza gyűjteményének betűhív kiadása ugyanis nemcsak technikailag túlonat aprólékos és bonyolult feladat, hanem a mű tartalmi hatásának, irodalmi hivatásának távlatában sem a leghálásabb vállalkozás — hisz a *Vadrózsák* félezer lapnyi szövegének nyelvjárási formája, miként azt Kriza a múlt század közepén írásban-nyomtatásban visszaadta, senki számára sem túl könnyű olvasmány. Elképzelhető lett volna egy új kiadásban a nyelvjárási sajátságok jelölésének egyszerűsítése, illetőleg modernizálása, ám az átírás elveinek és pontos határainak megállapítása oly sokféle ellentmondásra és következetlenségre adhat alkalmat, hogy mostanáig nem akadt vállalkozó a *Vadrózsák* egészének a Kriza betűit (tehát nem a szövegét) érintő átdolgozására.

A Kriza halálának centenáriumára megjelenő mostani kiadásunknak sokszorosan nagyobb a példányszáma, mint a három korábbi teljes kiadása együttvéve. Ekkora példányszám révén a *Vadrózsák* most már kilép a könyvritkaságok sorából, és irodalmi közkinccsé válik, útját azonban a legszélesebb olvasótömegek felé nemcsak példányszámával, hanem olvasásának megkönnyítésével is szeretnők egyengetni. Kiadásunk tehát nem „tudományos”, hanem „népszerű” akar lenni. Ugyanakkor figyelembe vettük azokat a módszertani szempontokat, amelyeket Voigt Vilmos és Balogh Lajos foglalt össze: *A népköltési (folklor) alkotások kritikai kiadásának szabályzata*, 1974. (Ezután rövidítve: *Szabályzat*.)

Törekvésünk alapállása: az 1863-as eredeti kiadást nem kívánjuk sem pótolni, sem helyettesíteni. A szakemberek forrásként továbbra is változatlanul azt fogják használni — illetőleg azt, ritkasága miatt, kívánatos volna faksimile kiadásban is közzétenni. Mi ezúttal a *Vadrózsák* népköltészeti, költői értékeit szeretnők a mai olvasóhoz közelebb hozni, az alábbi néhány fontosabb elv érvényesítésével:

a) „Olyan alkotásokat, amelyekről bebizonyosodik, hogy nem népköltési (folklor) alkotások, a kritikai kiadás csak e körülmény félreérthetetlen kimondásával (és akkor is csak jegyzetben vagy függelékben) közölhet.” A *Szabályzat* e II/2. pontja értelmében mellőztük a *Vadrózsák* verses anyagának 486—525. és 526—583. számú, *Ismeretlen szerzőktől*, illetőleg *íróktól* című részeit, valamint a reájuk vonatkozó jegyzeteket, mint olyanokat, amelyek mai felfogásunk szerint nem tartoznak bele egy népköltési gyűjteménybe.

Megjegyzendő, hogy a két mellőzött fejezeten kívül az 1—485. számú verses alkotások közt elszórtan szintén vannak irodalmi eredetű és jellegű darabok. Mivel ezeket Kriza a szakmai ismeretek akkori szintjén a folklorba sorolta, nem nyúltunk hozzájuk;

a folklorizáció fokozatainak és árnyalatainak sokasága, illetőleg összemósódása miatt egy ilyen rostálás gyakorlatilag amúgy is megvalósíthatatlan volna.

Elhagytuk továbbá a *Néhány szó a Székely Nyelvjárásokról* című zárótanulmányt, egyrészt azért, mert szintén nem népköltészeti vonatkozású, másrészt azért, mert ma már szakmailag is elsősorban történeti értéke van.

Kiadásunkból természetesen hiányzik a *Vadrózsák* végéről a *Nevezetesebb sajtóhibák* jegyzéke is, mert a Kriza által felsorolt sajtóhibákat mindenütt kijavítottuk.

A fenti, összefüggő kihagyásokon túl a gyűjteményben szórva nyosan egypár apró (néhány szótól néhány mondatig vagy versszakig terjedő) kihagyást is eszközöltünk. A kihagyások a verses alkotások eredeti sorszámozását nem érintették.

A kihagyásokat mindig szögletes zárójelbe foglalt pontokkal jelöltük meg. Ugyancsak szögletes zárójelbe foglaltuk a kihagyásokra vonatkozó esetleges magyarázatainkat, a verses szövegekben pedig az egykori cenzúra törlései közül azt a néhány szót, amelyet a tartalmi és szövegösszefüggés alapján biztosan visszaállíthattunk.

b) A nyelvjárási sajtáságok jelölésében a *Szabályzat* alapelveihez igazodtunk: „...Arra kell törekednünk, hogy megőrizzük az adatközlő nyelvjárásias beszédének minden lényeges sajtáságát, de túlzott hangtani finomságokkal feleslegesen ne terheljük a lejegyzőt és szöveggondozót vagy az olvasókat.” (*Függelék* (II), I.) Ezt az elvet több vonatkozásban érvényesítettük:

Ugrásszerűen nőtt a gyűjtemény olvashatósága azáltal, hogy a helyesírási szabályok szerint írjuk a köznyelvben is meglévő hangtani jelenségeket: a hasonulást és az összeolvadást. Példák a *Szép Palkó* című mese első három mondatából: *ëcczër* helyett *ëgyszër*, *hetethét* helyett *hetedhét*, *mënynyën* helyett *mënjën*, *anynyának* helyett *anyjának*, *tarisnyájjon* helyett *tarisnyáljon*.

Lemondtunk azokról az ejtészváltozatokról, amelyeknek visszaadására a nyelvész Kriza az ábécé betűin kívül úgynevezett dia-kritikus vagy mellékjeleket használt, éspedig:

Mellőztük a rövid *á*-t (Krizánál pl. *ápám*), annál is inkább, mert az egész gyűjteményben elég ritkán fordul elő.

Mivel a székely nyelvjárásban a szótagzáró *-l* és *-r* kiesése megnyújtja az előtte levő magánhangzót, Kriza ilyen esetben háztétös ékezetet írt az *a*, *e*, *o* és *u* betű fölé, illetőleg hiányjelet a már ékezetes *á*, *é*, *ó* és *ü* mellé. Ezeket a mellékjeleket az *a* és *e* esetében úgy számoltuk fel, mint ahogy a *Vadrózsák*ból újraközölt kisebb-nagyobb mutatványok, válogatások révén a magyar folklorisztikában már hagyományossá vált: beírtuk a kieső mássalhangzót. Néhány példa a *Kádár Kata*-balladából: *ëvöszöm*, *ölközve*, *ära* helyett *elvöszöm*, *öelközve*, *arra*. A többi esetben a nyúlást az ábécé hosszú magánhangzójával érzékeltettük: *indútanak*, *kápóna*, *kócsóta* helyett *indútanak*, *kápóna*, *kócsóta* stb.

Az az egyedüli mellékjel, amelyet az eredeti kiadásból megőriztünk, a zárt *ř* fölött a két pont (Krizánál egy ponttal írva).

Kriza a *Jegyzetek* élén huszonnyolc sorban magyarázza és példázza, hogy a nyelvjárási ejtészváltozatokat „legtöbbször sajtóvétségből” nem sikerült mindig szándéka szerint jelölnie; valóban, a nyelvi gondozás méreteinél és bonyolultságánál fogva a *Vadrózsákban* bőven akad effajta egyenetlenség, következetlenség és egyszerű, de óhatatlan figyelmetlenség. Mi ezeket még akkor sem javítottuk ki, ha ugyanaz a szó egymás közelében kétféle nyelvjárási formában olvasható, hisz a *Szabályzat* szerint „tilos... bármilyen, a forrásokban nem szereplő nyelvjárási sajátosság utólagos rekonstruálása, érzékeltetése” (V/6.) és — tegyük hozzá — egységesítése, uniformizálása.

Mivel a székely nyelvjárás (az irodalmi és köznyelvhez hasonlóan) az *ly* hangot nem ismeri, a helyesírási szabályok által kívánt helyeken a *j*-t átírtuk *ly*-re, mert átírásunk a kiejtést nem befolyásolja vagy zavarja, a gyűjtemény olvasását viszont szintén megkönnyíti. Kivételek a *Tájszótár*: ebben a fejezetben a *j*-t mindenütt megőriztük, hisz nem ritkák az olyan tájszók, amelyeknek nincs irodalmi ejtés- és írásváltozatuk.

c) Fő célunkat, a könnyebb olvasást szolgáló további változtatásaink a *Vadrózsák* hangállományát már nem érintik; főként ortográfiai és tipográfiai jellegűek.

A *Szabályzat* V/3. pontja szerint a régies *cz*, *nyny*, *szsz* stb. betűcsoportot *c-*, *nny-*, *szsz-*-re modernizáltuk.

A IV/19. pont előírja. „A főszőveg gondozásában a szerkesztő feladata az emendálás (kritikai igényű javítás). Ennek főbb részei a következők: a) a helyesírás, az ékezetek kiírása vagy kijavítása, az interpunkció következetes végrehajtása...; b) a kétségtelen toll- vagy sajtóhibák helyesbítése.” Az emendálás legnagyobb gondját a magánhangzók időtartama okozta, mert a gyűjteményben egyre-másra ilyen meg ehhez hasonló ingadozásokkal találkoztunk: *hir* vagy *hír*, *igy—így*, *ír—ír*, *mig—míg*, *sir—sír*, *szin—szín*, *vig—víg*, *viz—víz*, *buzá—búza*, *gunya—gúnya*, *nyul—nyúl*, *uj—új*, *ur—úr*, *ut—út*, *tüz—tűz* stb. Hangsúlyozandó, hogy a kétféle írásmód váltakozása véletlenszerű, vagyis nem tükrözi esetről esetre az adatközlő kiejtését. Kriza saját szövegei (előszó, jegyzetek, nyelvészeti tanulmány) azt is elárulják, hogy a magánhangzók időtartamának több más, a mai helyesírástól eltérő megoldása (mint pl. a rövid *-it* igeképző, a szóvégi rövid *-u*, *-ü*) szintén nem kizárólag nyelvjárási sajátóságot kívánt jelölni, hanem a korabeli írásmódhoz igazodik. Mivel új kiadásunkban akár a következetlenség, akár az elavult írásmód fenntartása merőben értelmetlen volna, a zavar-talan olvasás kedvéért a hosszú magánhangzókat minden helyzetben a mai szabályok szerint használjuk. (A gyakran visszatérő *-ít* ige-képzőről, valamint a főnevek és melléknevek *-ú*, *-ű* végződéséről külön megjegyezzük, hogy Krizánál túlnyomóan röviddek, elvéve hosszúak voltak. Mi ezúttal is az utóbbi formák mellett

döntöttünk, tudnunk kell azonban, hogy a székely nyelvjárásban az adott helyzetekben a magánhangzót röviden ejtik. Az *-ít* képzőben a *t* megnyúlása esetén az *i* természetesen ortográfiailag is megrövidül: *tanít, tanító* vagy *tanitt, tanittó.*)

Másrészt viszont — ingadozóan vagy következetesen — hosszú magánhangzókat használt Kriza olyan szavakban, amelyeket röviden ejtünk és írunk. Mivel a hosszú magánhangzókkal az egész gyűjteményben oly szűkmarkúan bánt, ilyenkor bizonyára sajátos székely ejtésváltozatokat kívánt jelölni. Valamennyit — ingadozóan vagy következetesen — tiszteletben tartottuk, úgyszintén a székely nyelvjárásnak Kriza által visszaadott bármely más, rejtett vagy szembetűnő, kevésbé ismert vagy közismert sajátosságait.

A szavak külön- és egybeírásáról a *Szabályzat* szintén a mai irodalmi helyesírás értelmében intézkedik.

És végül: „A párbeszédes részeket megfelelő tipográfiával emeljük ki.” (*Függelék* (II), 1/7.) Ez az utasítás azért hasznos számunkra, mert a *Vadrózsák* meséinek alig-alig tagolt betűtengere, miközben tipográfiailag is elrejtí a magyar népmesék hangsúlyozottan párbeszédes jellegét, arányaival az olvasókra szintén riasztólag hat. Tagolt párbeszédekkel a mesék nyomdailag is „könynyebb” olvasmányokká váltak.

*

Fölösleges viták elkerülése végett hadd tisztázzuk itt, hogy új kiadásunk alapelveit magának Krizának, valamint két leghivatottabb tanácsadójának: Gyulai Pálnak és Arany Jánosnak köszönjük. Ismeretes, hogy Kriza 1862 július—decemberében a *Vadrózsák* mindenik kinyomtatott ívét azzal a kettős céllal postázta Pestre, hogy egyrészt Gyulai és Arany a kész ívekről véleményt mondjon, másrészt a további ívekre — Kriza „kérdőzködő” levelei alapján — tanácsokat adjon. Gyulai levelei, nem maradtak meg, de Kriza leveleiben a válaszok híven tükröződnek. Ebben a félévi levélváltásban kristályosodott ki lényegében máig tartó érvénnyel a magyar népköltési gyűjtemények nyelvi eszménye; ezekről a levelekről írta oly találó képletességgel Somogyi Sándor, hogy Kriza kezét a *Vadrózsák* nyelvi munkálatai közben Arany „szellemujja” fogta.

Csakhogy a kinyomtatott íveken már nem lehetett változtatni; így Arany szellemujja valójában a mi kezünket fogta, amíg ezt a kiadást igyekeztünk legjobb tudásunk és meggyőződésünk szerint sajtó alá rendezni.

Gyulai ugyanis a kész ívek láttán leveleiben kifejtette, hogy a népköltészeti és nyelvészeti munka két különböző feladat, amelyet nem is lehet, nem is szabad egy kalap alá vonni. A nyelvtudomány céljait szolgáló nyelvészeti közlés a szakemberek szűk körének szól. A nyelvészeti apparátus megzavarja az olvasó figyelmét, elvonja őt a műélvezettől: a népköltészet tartalmi-formai értékeinek, szépségeinek felismerésétől és elsajátításától. Mivel nyelvi for-

mája miatt nem foroghat közkézen, hivatását nem teljesítheti az a népköltés gyűjtemény, amely egyszersmind nyelvtudományi forrásmunka is akar lenni.

A fenti értelemben a *Vadrózsák* hangtani jelöléseit és megoldásait Gyulai nyelvészeti túlzásnak minősítette. Felfogásának lényege: a népköltési gyűjtemények megőrzik a főbb nyelvjárási sajátosságokat (adott esetben „a székely ízt”), arra viszont nem vállalkozhatnak, hogy a nyelvet hangtani hűséggel tükrözzék, miként Kriza elképzelte. Krizát Gyulai álláspontra annyira meggondolkoztatta, hogy nyelvi módszere felől kétségei támadtak. Kétségeinek a levélváltás után fogalmazott *Előszó*ban, a *Vadrózsák* élén is hangot adott: „A nyelvjárási s hangejtési legkisebb árnyalatokat is kiszínelni akarva, tán főbb sajátságok, a kifejezés, a beszéd igaz szélessége ellen fogtam véteni” — vagyis hogy a túlságos nyelvi részletezésnek talán a nyelvi összhatás vallotta kárát.

Ettől fogva aztán Kriza maga is haláláig különbséget tett a kétféle módszer között, ha anyagát nem nyelvészeti, hanem irodalmi-népköltészeti kiadásra szánta. Még nyomták a *Vadrózsákat*, amidőn Gyulainak újrakiadás végett részleteket ajánlott belőle, de nyelvilleg átírva-egyszerűsítve, miként 1862. november 7-én közölte: „Én úgy hiszem, hogy már a *Vadrózsából* adhatok a »Részvét könyvébe« úgy, hogy amint írja, »megtartsam a székely ízt, de nem a pontos tájszólást«. Ezt annál is inkább tehetem, mert a tájszólás úgyis inkább a tudósokat érdeklendi, nem a nagyközönséget. Válasszon ki tehát akár a háromszéki, akár udvarhelyszéki mesék közül... és írja meg nekem, miket készítsék el székelyes ízzel, vastagabb lére eresztés nélkül... A balladák közül szintén e szerint elkészíthetők, egy párt jelöljön ki ön.” A december 9-i levélben már Gyulai és Arany segítségét is kérte: „Most csak két népmesét küldök... Úgy hiszem, használhatók lesznek; de arra kérem, hogy amit én vastag székely lére eresztettem, azt tetszés szerint hígjtsák Arannyal együtt... Az ő-kből hagyhatni ki, amint tetszik, *embör* vagy *ember*, *neköm* vagy *nekem* — szóval: én az igaz ízt nem tudtam eltalálni a hangejtésben.” Végül már a *Vadrózsák* majd egész második kötetét hasonlóan akarta sajtó alá rendezni: „Lassanként elkészítendem a II-ik kötetet, az már könnyebb lesz: arra csak a meséket dolgozandom át a már begyakorlott mód szerint, vagy tanácsot kérek akkor Tisztelt Barátomtól, hogy tökéletes tájszólás szerint adjam-é, vagy az már az első kötetből ismeretes lévén, csak a székelyes íz legyen meg, közbe-közbe a pontosabb tájszólás, ahol jobban kívántatik.” És még egy pár szó a november 19-i levélből: „Második kötetet aztán talán nem is kellene mind tájszólással adni, csak közbe-közbe egy-egy darabot, megtartva csakugyan a székelyes ízt és formát.”

A részletekben bizonyára többször hibázva, vagy vitatható megoldásokkal élve, de lényegében Kriza minden vitán felüli helyes szándékát szeretnők most megvalósítani. Kiadásunk szigorúan szó-

veghű, egy szónyi változtatás nélkül, és hangtanilag is hű abban az alapvető minőségében, hogy a székely nyelvjárás sajátosságait féltő gonddal tiszteli-őrzi. Ezen túl azonban a gyűjtemény betűin sokezer meg tízezer helyen változtattunk, azért, hogy az olvasót a szokatlan vagy épp nehézkes nyelvi formák minden szempillantásban meg ne akasszák: a nyelvjárási sajátosságok jelölésének egyszerűsítésével és modernizálásával, valamint az írásmód korszerűsítésével a *Vadrózsák* összehasonlíthatatlanul könnyebben és jobban olvastatja magát.

F. J.